

Yazıçı-dramaturq, pedaqoq, ictimai xadim və teatr fədaisi

Azərbaycan realist ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev ədəbiyyatşünas, dramaturq, naşir, dirijor kimi də ədəbi-mədəni tariximizdə iz qoymuşdur. Ədibin "Xoş o şəxsin halına ki, öldəndən sonra onun adı dillərdə diri qala, ehtiram və rəhmətlə yad ola" deyimi özünün də taleyinə yazılmışdır. Onun dramaturgiyası teatrımızın yüksəlişinə və inkişafına böyük təkan vermişdir. Yazıçının ideya və fikirləri zamanımızda də aktuallığını qoruyub saxlayır.

O, Azərbaycan tarixində görkəmli yazıçı, müəllim, həm də ilk diplomatlardan biri olaraq qalmışdır. 1908-ci il yanvar ayının 12-də "Leyli və Məcnun" operası tamaşaşaya qoyulduğu zaman ilk Azərbaycan dirijoru kimi xor və orkestri idarə etmişdir. Yazıçı, dramaturq, pedaqoq, teatr xadimi, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının korifeyi kimi ədəbi mühtdə ölməzlik qazanmışdır. Hələ "Nicat" cəmiyyətində və Kür-Xəzər gəmiçiliyi idarəsində işlədiyi müddətdə Zaqafqaziyanı, Dağıstan, Orta Asiya və Volqaboyu əraziləri səyahət edərək bir sıra məşhur əsərlər yazmışdır. Həmin əsərləri "Ceyranlı", "Xortdan", "Həkiminuniseqir", "Lağlağı", "Mozalan", "Süpürgəsaqqal" imzaları ilə "Molla Nəsrəddin" jurnalında çap etdirmişdir. Haqverdiyevin jurnalda dərc olunmuş "Xortdanın cəhənnəm məktubları", "Mozalan bəyin səyahətnaməsi", "Maralları" əsərləri oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır. Şuşa Realnı məktəbində oxuduğu zaman əbədi fəaliyyətə başlamış, M.F.Axundovun təsiri ilə "Hacı Daşdəmir" adlı kiçik pyes yazmışdır. Peterburq həyatı isə ali təhsil aldığı müddətdə ədəbi yaradıcılığa həvəsini daha da artırmışdır.

Gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq ruhunda böyüməsində Vətən sevgisinin aşılınması ədibin ən ümdə məqsədlərindən idi. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev xalqın maariflənməsində teatrın rolunun əvəzsiz olduğunu yazırdı: "Xalqla danışmaq, onu mədəniyyətə və maarifə çağırmaq üçün ən yaxşı vasitə teatr səhnəsi idi".

Əbdürrəhim bəy Əsəd bəy oğlu Haqverdiyev 1870-ci il mayın 17-də Qarabağ mahalının Şuşa şəhəri yaxınlığında Ağbulaq kəndində dünyaya gəlmişdir. 1880-ci ildə Şuşada Yusif bəyin müvəqqəti yay məktəbində ibtidai təhsil alan Haqverdiyev daha sonra Şuşa Realnı məktəbini bitirmişdir. Peterburq Yol Mühəndisləri Universitetində ali təhsil aldığı müddətdə şərq fakültəsinin dinləyicisi olmuş və onda ədəbiyyata qarşı güclü həvəs yaranmışdı. Təhsil aldığı illərdə yay tətillərində adətən Şuşaya gələr, həvəskar aktyorlarla birlikdə şəhər sakinlərinə tamaşalar göstərərmiş. 1892-ci ildə onun iştirakı ilə Haşım

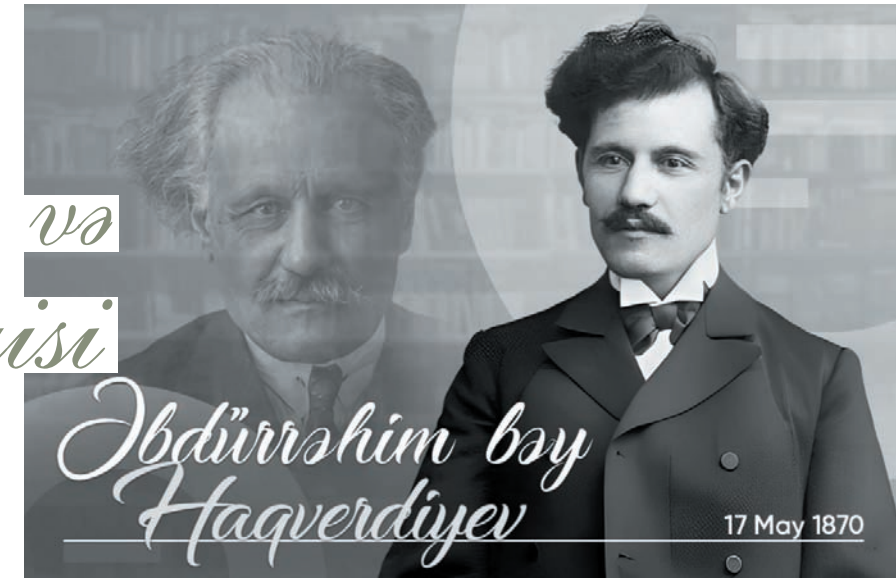
bəy Vəzirovun "Evlənmək su içmək deyil" adlı komediyası səhnəyə qoyulmuş, 1897-ci ildə isə "Məcnun Leylinin qəbri üstündə" adlı səhnəciyin rejissorluğunu etmişdir. Zülfüqar Hacıbəyli xatirələrində Haqverdiyev haqqında yazırdı: "Əbdürrəhim bəyə Şuşada Şəbehərdən adı qoymuşdular. Bu, görkəmli dramaturqun teatra olan böyük məhəbbəti ilə bağlı idi".

Həmin illərdə gənc yazıçı "Yeyərsən qaz etini, görərsən ləzzətini" və "Dağılan tifaq" adlı əsərlərini qələmə almışdır. Ədibin "Dağılan tifaq" əsəri 1899-cu ildə Peterburqda nəşr edilmişdir. Ali təhsilini başa vuran Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev Şuşaya qayıdaraq burada iki il ərzində xalq yaradıcılığı nümunələri toplamaqla məşğul olmuş, "Bəxtsiz cavan" pyesini də 1900-cü ildə bu şəhərdə yaşadığı müddətdə yazmışdır. Bakıya gəldikdən sonra isə "Pəri cadu" pyesini tamamlamış, bir sıra hekayələr yazmışdır. Onun əsərlərində sunilik, ibarəçilik, zahiri bəzək, əcnəbi tə-

sir demək olar ki, yoxdur. Canlı danışq dilimizi, onun gözəl xüsusiyyətlərini, zəngin söz ehtiyatını, xalq məsəllərini, hikmətli sözləri bu qədər cəsərlə yazıya, bədii ədəbiyyata gətirən ədiblərimizdən biri Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevdir. Yeknəsəklik, yoruculuq yazıçının hekayələrinə yad-
dır.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev 1904-cü ilin may ayına qədər Bakıda rus-tatar ibtidai məktəbində müəllim işləmiş, həmin dövrdə özünü inkişaf etdirmişdir. Gənc yazıçı burada Həsən bəy Zərdabi, Nəcəf bəy Vəzirov, Nəriman Nərimanov, Hüseyn Ərəblinski və Cahangir Zeynalov kimi dövrünün tanınmış ziyalıları ilə tanış olmuşdur. 1905-ci il inqilabından sonra Rusiya Dövlət Dumasına Gəncə quberniya-

sından nümayəndə seçilərək Peterburqa getmişdir. Ədib Azərbaycanın ilk diplomatlarından hesab edilir. Peterburq dövlət kitabxanasında araşdırma apararaq "Ağa Məhəmməd şah Qacar" faciəsini yazmaq məqsədilə yeni materiallar əldə etmiş, əlavə məlumatlar üçün isə İrana getmişdir. Əsər ilk dəfə 1907-ci ildə Bakıda səhnəyə qoyulmuşdur. Bununla da Qacar obrazını ədəbiyyatımıza ilk dəfə məhz o gətirmişdir.

Azərbaycan bədii nəsrinin inkişafında böyük rolu və əməyi olan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev 1892-1906-cı illər ərzində bir çox dram əsərləri, nəsr nümunələri və hekayələr yazmışdır. Ədəbi tənqidçilər bu

sının Azərbaycandan deputatı, Gürcüstan Parlamentinin deputatı kimi sosial-mədəni quruculuq işlərində yorulmadan çalışmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki hesab olunan yazıçı "Leyli və Məcnun" operasının premýerasında ilk dirijor, Teatr Şurasının təsisçisi və birinci rəhbəri, Yazıçılar İttifaqının üzvü, "Molla Nəsrəddin" jurnalının baş redaktorlarından biri olmuşdur.

Yazıçı Kür-Xəzər gəmiçilik idarəsində işlədiyi zaman, 1910-cu ildə Həştərxana getmiş və təxminən bir il orada yaşamış, bu şəhərdə sürgündə olan Nəriman Nərimanovla birgə şəhərin mədəni-ictimai həyatında yaxından iştirak etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə təşkil edilmiş gənclərdən ibarət teatr truppası "Şurayi-İslam" xeyriyyə cəmiyyətinin nəzdində fəaliyyət göstərmişdir. Trupada yazıçının yaxın qohumu Hüsü Mamayev, Qasım Zeynalovla bərabər, Həsənov, Soltanov soyadlı gənclər də iştirak etmişlər. İlk olaraq "Dağılan tifaq" əsərini səhnələşdirsələr də Həştərxan polisi həmin tamaşanı qadağan etmiş və əvəzində "Kimdir müqəssir" və "Ac həriflər" pyesləri oynanılmışdır. 1911-ci ildə Mirzə Fətəli Axundzadənin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq "Xəyalat" pyesini yazır və rəğbətlə qarşılanan əsər Bakı, Tiflis şəhərlərində səhnələşdirilir. Vəzifəsindən istefa verdikdən sonra beş il Ağdamda yaşamış, 1916-cı ildə isə Tiflisdə rus dilində nəşr olunan "Şəhərlər İttifaqının Qafqaz şöbəsi xəbəri" aylıq məcmuasına müdir təyin olunmuşdur. Bir il sonra Borçalı qəzasına müvəkkil, 1919-cu ildə Dağıstana Azərbaycan Demokratik Respublikasının nümayəndəsi göndərilmişdir. 24 avqust 1919-cu ildə isə Azərbaycanın Ermənistandakı diplomatik nümayəndəsi vəzifəsinə təyin edilmişdir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev Ermənistan və Qars vilayətində türklərə qarşı törədilən soyqırımı hadisələrinin Birləşmiş Dövlətlərin Ali Komissarlığına və Qafqazdakı xarici dövlətlərin nümayəndəliklərinə çatdırılmasında, həmçinin qaçqınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Baş verən hadisələri əks etdirən yüzlərlə sənəd məhz onun imzası ilə hazırda arxivlərdə saxlanmaqdadır. Həmin sənədlərdən bəziləri isə onun diplomatik nümayəndə kimi Tiflisdən İrəvana gedərkən Sənain və Kolağirən stansiyaları arasında erməni silahlı dəstələri tərəfindən soyğunçuluğa məruz qaldığını göstərir. Ə.Haqverdiyev bu vəzifəni 1920-ci il mart ayının 16-na qədər icra etmiş, daha sonra vəzifəsindən istefa vermişdir. Elə həmin il Bakıda yaradılan şura teatrı komissarı seçilmişdir. 1921-1931-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetində ədəbiyyatdan mühazirələr oxumuş, 1924-cü ildə isə Rusiya Elmlər Akademiyasının ölkəşünaslıq bürosuna müxbir üzv seçilmişdir.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev 1933-cü il dekabr ayının 12-də Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Prezident İlham Əliyevin 31 yanvar 2020-ci il tarixli Sərəncamı ilə ədibin anadan olmasının 150 illiyi ölkəmizdə qeyd edilmiş, eyni zamanda UNESCO-nun 2020-2021-ci illər üçün görkəmli şəxslərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri siyahısına daxil edilmişdir.

Ramidə YAQUBQIZI,
"Respublika".